

Tanulmány

Buda Attila¹

A (MŰ)FORDÍTÁS REJTEKÚTJAI, AVAGY ÖSVÉNYEK KOSZTOLÁNYI DEZSŐ JAPÁN VERSEI FELÉ

Az általános olvasói közvélekedés mellett még az irodalommal hivatásszerűen foglalkozók körében is többnyire az az elképzelés, az az ismeret él, hogy Kosztolányi Dezső japán (és kínai) átültetései tulajdonképpen előzmények nélkül születtek, s magányosan állnak az 1945 előtti fordítások között, kiemelkedő sziklaként tolmácsolva a két távol-keleti ország költészetét. Ez a meggyőződés azonban nem állja meg a helyét, amikor ugyanis Kosztolányi 1931-ben kötetbe rendezte kínai és japán verseit, amelyek a Genius–Lantos kiadásában jelentek meg, éppen egy évszázada volt annak, hogy az első japán vers magyar változata megjelent, ráadásul az eredeti szövegének közlésével együtt. 1832 után pedig – a történelmi változások függvényében – több verses és prózai fordítás követte ezt az elsőt: nem sok mű, nem gyakran, de folyamatosan jelenlévővé téve a japán irodalmat.

*

Mielőtt azonban szó esne minderről, számba kell venni azokat a tényezőket, amelyek a japán irodalom európai és ezen belül magyarországi elterjedését befolyásolták.

Az első gátló körülmény földrajzi. Japán, Ausztráliával együtt Európához képest a legtávolabbi pont a földgolyón. Nagy távolságok természetesen más kontinensekig és az eurázsiai területeken belül is vannak, de az utóbbi népei egyfelől már az ókorban kapcsolatban álltak az európai birodalmakkal, mint például az Afrika északi részén lévő területek, államok vagy Kína és India, a kor színvonalán álló kereskedelmi kapcsolatok következtében, másfelől Észak- és Dél-Amerikát, a közös kultúrkör kötötte össze az Óvilággal. Japán azonban a földrajzi felfedezések egyik utolsó állomása volt, s míg Marco Polo már az 1300-as évek elején eljutott Kínába, az első portugál hajó csak 1542-ben jelent meg a legdélibb sziget partjainál; majd őket követték a spanyolok és a hollandok a század végén. Vagyis a japán–európai kapcsolatok fél évezredes fordulója is csak egy negyed évszázad múlva fog bekövetkezni. Tanegashima szigete, Kyūshū főszigettől – ahol néhány év múlva Xavéri Szent Ferenc is partra szállt, megalapította az első jezsuita missziót, s evvel kezdetüket vették a váltakozó előjelű politikai–vallási–kulturális kapcsolatok – délre terül el, ez az egyik legközelebbi föld-

¹ A szerző a *Szépirodalmi Figyelő* főmunkatársa.

rajzi pont Kínából, nem véletlen, hogy ide irányult onnan az első hajóút. De ez a kis sziget az ország egyik szélső pontja, az akkori főváros, Edo – a mai Tōkyō – is távol volt tőle, nem beszélve a legészakibb szigetről, Hokkaidőtől. Japán megismerése tehát önmagában is hosszú időt vett igénybe, amit a császárság belpolitikája, az elzárkózás is hosszú ideig befolyásolt.

A nagy belső távolságok mellett a kapcsolatok másik nehezítő tényezőjét ugyanis a belpolitika jelentette, a maga bonyolultságában. Japán a hagyományok szerint az időszámítás előtti hatszáz éves középtől császárság volt, strukturált társadalommal és társadalmon kívüliekkel. Az 1100-as évek végétől azonban megváltoztak a hatalmi viszonyok, a tennō (császár) helyett a shōgun (vezér, diktátor) gyakorolta azt, s tisztsége ugyanúgy örökletes volt, mint a császári házá. Az 1200-as évek végétől az 1300-as évek közepéig ráadásul a régensek mellett a shōgunok is csak bábszerepet tölthettek be – ebben a másfél században a hatalom, névleges és valódi, hármas rendszerben működött –, de az első európaiak megjelenésekor éppen egyesítette az országot három japán államférfi, és a shōgunok szilárdan kormányozták. Mellettük a császár csak tiszteletbeli címet birtokolt. A jezsuiták berendezkedése után a kereszténység terjedni kezdett, a buddhizmussal rokon etikai elképzelései, a személyes isten/vallásalapító következtében. A shōgunátus számára mind a keresztények, mind a buddhisták – más és más okok miatt – veszélyessé lettek, ezért tiltották és kiüldözték az előbbi, s megsemmisítették a harcias buddhista szerzeteseket. Az 1600-as évek közepétől a Tokugawa-shogunok alatt Japán fokozatosan bezárta tengerpartjait, az európai kapcsolatokat befagyasztotta, s a Meiji – nyitás – előtti időszakig az országon belül egy kis területen csak a hollandok tartózkodhattak legálisan. A földrajzi távolság mellett tehát ez a bezárkózás, amely 1854-ig, a kanagawai egyezményig tartott, volt a második tényező, ami megnehezítette a kapcsolattartást.

Végül a szigetországbeli irodalom európai terjedésének nyelvi akadályai is voltak. Ezek a japán anyanyelvűek előtt is ott tornyosultak/tornyosulnak, de többszörösen jelentkeztek a nyelvi/írásbeli és világszemléletbeli/gondolkodási különbségek miatt az európai nyelvekben. Az ázsiai kontinens keleti partjain túli szigetekre a kulturális hatások a szárazföld felől, kínai és koreai közvetítéssel értek el már történelme kezdetén is. Ma használt, a latin betűírásnál bonyolultabb, több jelrendszerből összetevődő írásuk, vallási, irodalmi, történelmi és más témájú alkotásaik, szövegeik a japán állam fennállásának kezdeti századaiban egyfelől kínai nyelven, másfelől kínai példák nyomán keletkeztek. Aki tehát ezekre kíváncsi, nem mellőzheti a kínai nyelv/írás Japánban aktualizálódott–használt ismeretét – természetesen nem a ma leginkább elterjedt, úgynevezett mandarin nyelvjárást; történeti nyelvismeretre van szükség. A kínai írás lett kiindulópontja a ma használt kétféle japán szótagírásnak (hiragana és katakana), amelyek mellett nagy mennyiségben vettek át kínai írásjegyeket, vagyis kanjikat is. Ezeket a kínai nyelv szerint olvasták, de japánul értelmezték. A kanjik felhasználása, száma történelmileg változott. A nyitás után többször csökkentették számukat, egyszerűsítették írásukat, ami megkönnyíti a mai olvasók dolgát, de megnehezíti a régebbi szövegekre kíváncsiakét. A nyelvhasználati nehézségek közé tartozik a shōgunátus

megszűnésének kétarcúsága: a hatalom képviselőjének változása nemcsak a modernizálást erősítette, hanem a hagyományokhoz való visszatérést is. Ennek többek között az lett az egyik következménye, hogy az emelkedettnek szánt irodalmi alkotásokat ismét kínaiul írták, erre egy példa majd a következőkben olvasható. Végül a hosszú századok alatt maga a nyelv is változott, s egy japán átlagolvasónak a több századdal korábban készült irodalmi alkotásokat tulajdonképpen „mai japánra” kell fordítani. Mindebből az európai fordítások számára több elvi probléma is következik: (1) annak a versnek, prózai műnek, amelyet kínaiul írtak, majd (régebbi, mai) japánra is lefordították, melyik nyelvű változatát tekintse forrásnyelvnek; (2) azoknak a régi japán műveknek – például a *Genji monogatari*nak –, amelyeknek elkészült modern „fordításuk”, az eredeti, vagy az új változatát tekintse-e forrásszövegnek. Elvileg, az európai fordítások felől tekintve mindkét esetben a második japán szöveg már önmagában közvetítőnyelv – még akkor is, ha egyébként az irodalmi alkotás anyanyelve. És ehhez járulnak ráadásul az európai nyelvű fordítások nehézségei.

*

A magyar sajtóban Japánnal kapcsolatos ismeretek és/vagy japán nyelvű szépirodalmi alkotások fordításai három különféle módon jelenhettek meg.

1. Legelőször úgy, mint önálló irodalmi alkotások; ezekről lesz szó a továbbiakban. Mai fogalmaink szerint fordításokról van szó, jó esetben a forrásnyelvből, rosszabban közvetítőnyelv segítségével. Ide tartoznak azonban az inspirált művek is, amelyek japán szerzője bizonytalan vagy hiányzik, s csak valamilyen utalásban, például alcím-ben hivatkoznak a japán eredetre. És szélső esetben ide tartoznak a hangulatversek, amelyek egy elképzelt keleti szellemnek próbálnak megfelelni, mint például Juhász Gyula több, *Japánosan* című verse.

A költői műveken kívül prózai alkotások, valamint színpadi művek voltak a japán irodalom első magyar nyelvű képviselői. 1873-ban jelent meg a *Budapesti Szemlé*-ben Szemere Attila *Egy nap a japáni színházban* című közleménye, amely a *Bunbuku Chagama*; vagy: *A bugyogó theás fazék*, feltehetően kabuki szövegét is közölte.² A *Vasárnapi Újság* 1879. december 21-jén egy japán elbeszélést tartalmazta,³ az *Új Idők* 1904. március 27-én egy japán legendát.⁴ Ebben az évben és 1905-ben jelent meg Barátosi Balogh Benedek több, japán nyelvből készített fordítása a *Budapesti Szemlé*-ben, egy évvel később önálló kötetben is közreadta azokat.⁵ Az orosz–japán háború kimenetele egész Európában növelte az érdeklődést a győztesek iránt, s

² SZEMERE Attila, „Egy nap a japáni színházban”, *Budapesti Szemle*, 1. sz. (1873): 415–435.

³ [Név nélkül], „Ikaku és Szaj-Szaku”, *Vasárnapi Újság*, Karácsonyi melléklet, 1879. december 21., 7–8. A fordító jelöletlen, a forrás francia nyelvű.

⁴ [Név nélkül], „A fázi. Japáni legenda”, *Új Idők*, 1904. március 27., 299–300.

⁵ BARÁTOSI BALOGH Benedek, *Dai Nippon, III. Irodalom* (Budapest: Gárdonyi Samu Könyv- és Műkereskedése, 1906), 367.

1904-ben a *Jövendő*, 1906-ban pedig a *Magyar Szemle* is megjelentetett egy-egy japán tematikájú számot. De nemcsak folyóiratok, hanem napilapok is közöltek japán irodalmi alkotásokat. Megjelentek az első önálló kötetek, amelyek vagy egy fordító japán tolmácsolásait, vagy japán szerzők antológiájaként jelentek meg Kunos Ignác pedig három kötetben jelentette meg saját átirásait/fordításait.⁶

2. Japán hatás érkezhett magyar nyelvterületre nyugati, japán tárgyú művek fordításai által is. Miután a kanagawai egyezményt követően a nyugati országok egymás után (egyenlőtlen) szerződéseket kötöttek Japánnal,⁷ s főként kereskedelmi kapcsolatokat kezdtek megkezdődött a kultúrák cseréje is. Ez a folyamat azonban nem volt zökkenőmentes. A japán iparművészet az 1860-as évek elejétől európai igényeknek megfelelő árukat kezdett gyártani, az európai irodalmat utánozta. A nyugati szerzők pedig kellő ismeret és tapasztalat hiányában egy belülről nem ismert világot ábrázoltak, például Georgina Fullerton, Red Sewall, Pierre Loti⁸ és mások regényeikben, novelláikban. A japonizmus európai arcát az előző századforduló éveiben Lafcadio Hearn (1850–1904) és Onoto Watanna (1875–1954) műveivel lehet érzékeltetni. Az előbbi írói, műfordítói pályakezdés után 1890-től Japánba költözött, angol irodalmat adott elő a tōkyői egyetemen, japán nőt vett feleségül, áttért a buddhizmusra s japán nevet kapott – Koizumi Yakumo –, az utóbbi igazi neve Winnifred Eaton volt, író és forgatókönyvíró, felvett neve bár japánosan hangzik, egyáltalán nem az. A japán környezet, a közvetlen tapasztalatok Lafcadio Hearn számára lehetővé tették, hogy autentikus írásokat jelentessen meg, ezek egy részét magyarra is lefordították. Onoto Watanna neve azonban csak az írói nimbusz – divat által kiváltott – eszköze volt, bár több nyelvre lefordították, s magyarul is sikert aratott *A japán csalogány* című regénye,⁹ ez, s többi hasonló tárgyú, a távoli szigetországban játszódó szerelmi története a világ bármely részén játszódhatott volna.

3. Végül az irodalmi kapcsolattörténet részét alkotják magyar szerzők japán tárgyú munkái, például Kabos Ede novellája, a *Harakiri*, Pröhle Vilmos japán-tárgyú elbeszélése, Cholnoky Viktor novellája *Az oszákai férfiak*, Lengyel Menyhért *Taifun* című drámája és más művek.

*

⁶ KUNOS Ignác, *Nippon ország naposkertje. Japán népmesék*. Toyama Koichi elmondása után írta – – (Budapest: Athenaeum, 1923), 244.; KUNOS Ignác, *Nipponföldi mondavilág. Monogatari*. Toyama Koichi elmondása után írta – – (Budapest: Béta, 1924), 246.; KUNOS Ignác, *Mimózák és krizántémok. Nipponföldi mesevilág* (Budapest: Keleti Mesekönyvek Kiadóhivatala, 1930), 207.

⁷ Az Osztrák–Magyar Monarchia 1869-ben.

⁸ Pierre Loti *Chrysanthème asszonyosság* című regénye 1899-ben és 1919-ben is megjelent, előbb Lónyay Sándorné, később Vészi Margit fordította magyarra.

⁹ Folytatásokban olvasható az *Új Idők* 1913. évi második kötetében, s önállóan is megjelent.

1832-ben, a reformkor első harmadának a végén, amikor már öt évtizedes múlt állt a magyar nyelvű sajtó mögött, szokatlan idegen nyelvű vers és fordítása jelent meg a *Társalkodó* című folyóiratban,¹⁰ a *Jelenkor* melléklapjában. A lap Széchényi István támogatása, valamint az uralkodó engedélye következtében kapott engedélyt, s közleményeinek nagy részét a külföldi hírek tették ki. Ezeket nyugat-európai lapok híryanagából válogatták, egyfelől az olvasók számára példaként, útmutatásként, másfelől fél szemmel a birodalom érdekeire pillantva. Ebben a törekedésben például elődje volt Kultsár István lapja is, a *Hazai és Külföldi Tudósítások* – első címe ez volt: *Hazai Tudósítások* –; a hasonló sajtótermékek mai értékét többek között éppen a világ híreinek (és álhíreinek) sokasága adja.

A vers, amely a magyar fordításirodalom reformkori darabjai közé tartozik, egy japán költemény tolmácsolása. Mivel a maga nemében az első, érdemes kicsit közelebbről is foglalkozni vele. Szövege és magyar változata a következő:

Aitakanbé
Kawomitakanbe
Mamanihanasio

Hasi ta kanbe
Utisiritava
Sakamasikanbé
Sikeuni war kanbé.

Aita meta sawa
Tobi tatsubakari
A! kagono tori kaia
Mama naranu.

Kago no tori ziato
Kfujamunanakfuna
Kagugajaburer
Setsomoaru

Kívánnálak látni,
Kívánnék veled beszélni,
De nem lehet;

Mert ha megtudnák otthon
Hogy veled beszéltem,
Nagy volna bűm; s jó nevem
Elveszne örökre.

Mit ér, hogy látni kívánlak,
Hisz én fogva vagyok;
Ah! oda szabadságom,
Vagyok kalitkában bús madár.

De ha rab vagy is és bús,
Mint kalitkában madár,
Ne essél kétségbe;
Kalitkák is széttöretnek.

Felbukkanása a *Társalkodó*ban természetesen utánközlés, de viszonylag gyorsan követte az első megjelenést, amely egy német nyelvű lap azévi, márciusi számában,

¹⁰ [Név nélkül], *Japáni tánc és ének*, *Társalkodó*, 1832. szeptember 1., 279.; újraközölve: *Messziről felmerülő, vonzó szigetek I., Japánról szóló magyar nyelvű ismertetések a kezdetektől 1869-ig*, összeáll., kiad., bev., jegyz. BUDA Attila, Pagoda és krizantém (Budapest: Ráció, 2010), 476 [1].

német fordításával együtt olvasható.¹¹ Csakhogy már ez is átvétel volt, hiszen e vers európai szövegekörnyezetben először egy holland utazó beszámolójában fordul elő, s abból került más nemzeti nyelveken az olvasók elé, s 1832 után is átvették különböző, távol-keleti, japán tárgyú írások. Ez arra mutat, hogy a Tokugawa-bakufu utolsó évtizedeiben, részben az erősödő nyugati híreiség hatására, bizonyos pontokon lazult az elzárkózás, ennek következtében megnőtt a tudósítások száma; ezek holland nyelven kerültek Európába, ahol az 1850-es évek közepéig többszörös átvétellel jutottak el az angol, francia, német, spanyol és más nemzetiségű olvasókhoz.

Ami a japán eredetét illeti, első olvasásra is szembeütő a holland hatás, amit az átírás támaszt alá. Anyanyelvi szöveggként csak részben érthető meg, s mivel a versforma a japánban ismeretlen, elképzelhető, hogy hallás után kreálta valaki,¹² mindenesetre a kísérő mondatok szerint, víg összejövétel alkalmából: „egy japáni táncosné agyából rögtön kelt”. Az egyes európai szövegek közlések összehasonlítása feltételezhetően megállapítana szövegromlást is, s ez a korai, japán vonatkozású átvételek másik jellemzője: orientális illusztráció szerepet kap csupán a japán elemeket tartalmazó „forrásszöveg”, s elsődlegessé a célszöveg lép elő, amely valójában a fordító/átköltő szubjektivitásának, belelátásának megfelelően születik meg. Magától értetődően mutatja ezt a magyar fordítás is, amely a „Ach, wie groß ist mein Verlangen, / Dich zu sehen, dich zu sprechen” kezdetű német változaton alapul, s a szerelmi érzés közhelyes, romantikus szavain nem jut túl, nyilvánvalóan semmi köze nincs egyetlen anyanyelvi japán vershez sem.

A fantázia szülte beleélésekre jó példa a *Nefejejts* című szépirodalmi és társasági lap egyik 1860-as közleménye.¹³ Főcíme: *Virágok a kelet költői koszorújából*. Szerzője ifjabb Kun Pál, ebben az évben a Pesten teológiai tanulmányokat folytatott, de az összehasonlító nyelvészet is érdekelte, s az egyetemen Budenz József és Vámbéry Ármin tanítványa lett. Közleménye három versből áll, az első a *Si King* egyik verse, a második egy cigány dal, a harmadik pedig *A rabnő dala*, amelynek japán eredetet tulajdonít, legalábbis alcímként ezt tüntette fel. S bár a kínai vers szerzőjeként Kung Fu-tse (Confucius) neve olvasható, ami némi hitelességet adhat a három versnek, az utolsó, címére is gondolva, inkább egy háremjelenetben képzelhető el, mint japán környezetben. Nyelve, kifejezése a romantika öröksége, gondolkodásmódja Kisfaludy Sándoréval rokonítja. Megírását eredeti japán forrás nem segítette, viszont jelzi, hogy a hírekben Magyarországra is eljutó távoli civilizáció nem marad hatás nélkül az irodalom művelőire sem.

„Szeretnélek látni, / Veled beszélgetni, / De nem lehet: / A! nem lehet! / Mert ha honn megtudnák, / Vagy talán gondolnák / Hogy veled beszéltem, / Kissé enyelegtem, / Elveszne jó nevem / S nagy lenne keservem. / Hiában epedek /

¹¹ „Holland”, *Magazin für die Literatur des Auslandes*, 1832. március 7., 61.

¹² Köszönöm Csedom Andrea segítségét az értelmezésben.

¹³ KUN Pál, „Virágok a kelet költői koszorújából”, *Nefejejts*, 1860., január 15., 501–502.

Érted, nem mehetek: / Szegény fogoly vagyok! / Eltűnt szabadságom, / Vele boldogságom. / Rab vagyok bezárva / Bús madár; fogházba' / – »Legyek bár bezárva / Bús madár fogházba; / Ne essél kétségbe / Bizzál a végzésbé'; / Kalitkák rácsai, / Fogságod láncai / Mind, mind széttöretnek.«”

*

A japán irodalom európai és magyarországi terjedésének az orosz–japán háború, s az addig lenézett „sárgák” győzelme adott nagy lökést. Már az első évben, 1905-ben megszorodtak a különböző európai nemzeti sajtókban a japán tárgyú írások, köztük szépirodalmiak is. A *Budapesti Hírlap* egyik 1904. februári számában¹⁴ rövid cikket közölt, benne két verset a fordító megnevezése nélkül. A versek szerzője Motóri, aki alatt feltehetően Motoori Norinaga (1730–1801), japán tudós–polihisztor értendő, aki waka-szerzőként is ismert, elvileg tehát a közöltek előképét szolgáltathatta valamelyik műve. Ráadásul még a 19. század elején lezárult az életpályája, 1904-ben már a félmúlthoz tartozott, vagyis a japán irodalommal ismerkedő nyugati fordítók által könnyen elérhető szerző volt. S mivel ő a külföldi – buddhista, konfucianus – hatások előtti japán világszemléletet kereste, amit a shintóban talált meg, még gondolatilag is kapcsolódott hozzá mindkét szemelvény. Álljon itt közülük az első:

„Ha valaki megkérdezne tán benneteket,
Igaz japán lelke milyen, így feleljetek:
Igaz japán lelke olyan, mint cseresznyefa,
Melynek a születő naphoz repül illata...”

Három hónappal később, az *Új Idők* május 29-i számába Pröhle Vilmos turkológus és japanológus írt egy a japán költészetéről szóló cikket,¹⁵ amelynek végén fordításokat közölt a *Manyōshū* és a *Kokinshū* című gyűjteményekből. Evvel a régi japán irodalom hazai megismertetésében még messzebbre tolt a határokat, a 8. és 9. századig, de a gyűjteményekben olvasható versek keletkezése az összeállításnál korábbi. Ebben a magyar nyelvű cikkben olvasható először egy waka (tanka) latin betűkkel átírt szövege, kis hibával – hogy melyik gyűjteményben szerepelt a szerző által használt forrás alapján, az még kiderítésre vár. Szövegét nyolc fordítás követi. Mivel a két japán gyűjtemény központi témái az emberi élet örömei és bánatai, a természet szépsége, ezeket az érzéseket a versek közvetíteni tudják, ahogy a következő példák is mutatják:

¹⁴ [Név nélkül], „Japán költészete és sajtója”, *Budapesti Hírlap*, 1904. február 25., 20.

¹⁵ PRÖHLE Vilmos, „Japáni dalok”, *Új Idők*, 1904. május 29., 542.

„Óh jaj! Az emberek? –
 Szívüket nem értem;
 De szülőfalumban
 Ma is úgy nyilik még
 A virág, mint hajdan.

Fenn a hegyek között
 El sem olvadt a hó,
 S itt lenn a réteken
 Frissen nyílt virágot
 Kötünk bokrétába.

Dalos madárkának
 Szava nem hallható,
 Magas hegytetőre
 Hervadt falevéltre
 Csillogva száll a hó.”

Ugyanebben az évben, október 30-án egy erdélyi napilapban jelentek meg Kubán Endre (1877–1957) fordításai.¹⁶ Szerzőjük újságírással, szerkesztéssel, műfordításokkal foglalkozott, Resicabányán született, Temesvárott halt meg. Átültetéseiről szükségesnek tartotta elmondani, hogy azokat egy Zsikatu nevű, a berlini egyetemen tanuló, a magyar fővárosban tartózkodó fiatalembertől kapta, természetesen nem japán nyelven, hanem német fordításban. Ezt tolmácsolta ő tovább magyarra. Az 1860-as évektől több hullámban indultak Európa és Amerika felé a tanulni vágyó japánok, a berlini egyetemen tanuló fiatalember tehát egyáltalán nem számított ritkaságnak. Más kérdés, hogy a németre lefordított verseknek mi volt a forrásuk, s ha a német fordítás emlékezetből történt, mennyit torzult a tartalom eközben, ehhez képest pedig a magyar milyen változtatásokat hozott. De sem a japán, sem a német szöveg nem ismert, így csak azt lehet megállapítani, hogy ennek ellenére például reáliáiban sokkal közelebbi rokonságban állnak ezek a többszörös fordítások egy eredeti japán szöveggel, mint a *Nefelejts* japán ihletésű verse. Kubán Endre fordításainak címei: *Shimána szerelméért*, *Nippon vagyok*, *Téko*, *Cseresznyevirág*, *A tengerparton történt*, *Lóta és Zndéki*, *Holdújuláskor*, *Szuzanáó a földön*, *A gésák daloltak*, *A halász*. Közülük egy az egész világon a japánokhoz kapcsolt jelképpel, valamint a japán őstörténet – a *Kojikiben* olvasható – egyik hőisével lehet a hatásukat bemutatni. Ez a kétarcúság: a kor perditakultusza, meg az idegen mítoszvilág segítette az érdeklődés felkeltését. No meg, az ismerős, Petőfi, Arany és mások által művelt versforma.

¹⁶ „Szálak a japán népköltészet csokrából”, ford. KUBÁN Endre, *Resicai Lapok*, 1904. október 30., 1–2.

Cseresznyevirág

Cseresznye szép fehér virága,
Olyan volt szüz Hun szívvilága.

Lefújta szél a szép virágot,
A földre hullt, sár tapadt rá ott.

Egy férfi jött. Hunt megszerette,
S már nem volt fehér a lánynak lelke.

Szuzanáo a földön

Szuzanáo földre szállt le,
Hogy Nippont teremtse,
Két szolgálja jött le véle:
Szerelem, szerencse.

S hogy elkészült nagy munkája,
Visszatért az égbe.
Ám szolgálai itt maradtak
Vigyázni a népre.

A szerelem gyöngéddé tesz,
S adja vidámságunk,
A szerencse erőssé tesz,
S adja gazdagságunk.

*

Két évvel később, 1906-ban kezdődött a magyar nyelvű japán tematikájú folyóiratszámok sorozata, ami azóta is tart – legutolsó képviselőjük a *Műhely* idei, 5–6. száma. 1906 márciusában a *Magyar Szemle* jelentetett meg több japán vonatkozású írást tartalmazó gyűjteményt. Ezek inkább az érdeklődés felkeltését, a lap olvasótáborának bővítését szolgálták, mint a tudományos közléseket. Szó esett benne a japán világszemléletről, a japán–magyar rokonságról, s szépirodalmi művek mellett egy japán mese is olvasható. Nem maradhatott el a kereszténység jelenlétének demonstrálása sem, az egyik Japánban alapított egyházmegye püspöke nyilatkozott röviden erről. Cikk olvasható a japán művészet európai hatásáról, szerzője Fülep Lajos (Fra Filippo), a japán drámáról és zenéről, s kritika Barátosi Balog Benedek *Dai Nippon* című munkájáról. Az egyes közlemények között, a fordítók jelzése nélkül japán

versek fordításai olvashatók. Ezek érdekessége önmagukon túl, hogy van közöttük olyan, amelyet később Kosztolányi Dezső is lefordított. Az ő átültetései a jobb oldali oszlopban olvashatók.

Isikava: *A hold*¹⁷

A felleget széjjelzilálja
Káprázatos fényben ragyogva;
Ezüsthálókat sző a tájra,
Mezőkre és tengerhabokra
S a parton millió fővenyszem
Csillog mint drágalátos ékszer.

Ishikave: *Hold*

Fölbukkan a felhők felett,
a fénye szétnyílal mesésen,
ezüsthálókat tereget
ragyog a föld és az öböl
s a parton millió fővenyszem,
mint drága ékszer tündököl.

Narihira: *Tavaszi*¹⁸

Tavaszi fuvalma!
A patakok dalolnak,
Tornyos tetőkön lassan olvad
A hó.

Tavaszi fuvalma!
A csalogány megint dalolhat,
Kicsi szemében mind felolvad
A köny.

Narihira: *Tavaszi*

Tavaszi ragyog.
Már olvadoz a hó a tornyokon,
s a csermelyek lármája mormolón,
vigan gagyog.

Tavaszi ragyog.
Kibuggyan a könny, mely a csalogány
szemébe a bús, téli éjszakán
beléfagyott.

¹⁷ A szerző neve helyesen: Ishikawa no Iratsume.

¹⁸ A szerző neve helyesen: Ariwara no Narihira

Tomonori: *Az örök a változóban*¹⁹Tomonori: *Cseresznyefa*

A cseresznyefa virágban állott
És én fekete hajjal
Vig cimborák közt lejtettem a táncot.

Virágzott a cseresznyefa
hollófekete volt hajam
táncoltam gondtalan.

A cseresznyefa virágban állott
És én deres hajjal
Néztem a nyíló, friss ifju virágot.

Virágzott a cseresznyefa,
de a hajam már szürke lett,
csak a virágok fénylenek.

Egy mosolygó isten szavára
Virágba borul a cseresznyefa ága
S az én hajam fehér.

Virágzik a cseresznyefa
ma is, amíg a szem elér
és a hajam fehér.

Mind Kosztolányi, mind az ismeretlen fordító(k) ugyanazt a forrást használták, Paul Enderling előző évben megjelent gyűjteményét.²⁰ Csak Kosztolányi később. Ennek a közös, közvetítőnyelvi szövegnek köszönhető, hogy a szavak, kifejezések mintha egyik versből kerültek volna át a másikba, stilisztikailag nem ütnek el egymástól – mint például a romantika vagy a szecesszió kifejeződése –, nyelvileg egységesek, a keletkezés körülményeinek ismerete nélkül nem dönthető el, hogy a bal vagy a jobb oldali oszlop fordításai születtek-e meg hamarabb.

A *Magyar Szemle* az említetteken kívül közli még Onono Komahi²¹ négyszer háromsoros versét, *Emlék* címmel, ami ugyancsak a közvetítőnyelv után nyerte el versformáját; azt ugyanis a japán nyelv nem ismeri.

*

Az 1907-es év hozta el az első önálló kötetet, amely japán fordításokat tartalmazott. Szerzője Inoue Tetsujirō (1856–1944) filozófus, művének magyar címe *Őszirózsa*, egy hosszabb és több rövidebb verset tartalmaz.²² Fordítója Nyeviczkey Zoltán (1887–1940) kormányfőtanácsos volt. Ez a kötet önmagában is mutatja a japán nyelvű fordítások bizonytalanságait. Előszava szerint ugyanis a szerző kínai nyelven írta,²³ s

¹⁹ A szerző neve helyesen: Ki no Tomonori.

²⁰ Paul ENDERLING, *Japanische Novellen und Gedichte* (Leipzig: Reclam, 1905), 78.

²¹ A név helyes alakja: Ono no Komachi.

²² INOUE Tetsujirō, *Őszirózsa. Japán éposz három énekben és még néhány kisebb japán lírai költemény*, ford. NYEVICZKEY Zoltán (Budapest: Révai és Salamon, 1907), 78.

²³ A szerző két kínai versét (kanshi) Kosztolányi is fordította, német közvetítőszöveg alapján, lásd KOSZTOLÁNYI Dezső, *Japán versek*, kiad., tanulmány, jegyz. KOLOZSY-KISS Eszter (Budapest: Kalligram, 2017), 12–15.

azt fordították le japánra. A kínai alapján készült Karl Florenz átdolgozása, és ebből a magyar továbbfordítás. Miután Nyeviczkey Zoltán az előszóban megállapította, hogy a japán irodalom még szinte teljesen ismeretlen Magyarországon, saját fordítói módszerét is összefoglalta:

„Magam részéről helyesebbnek véltem úgy a komplikált, szójátékos kínai, mint a más nyelven nagyon is színtelenül hangzó japán versforma követése helyett az eposzban és a kisebb költeményekben egyaránt a Florenz Károly által alkalmazott versmérték megtartását, amely nem egyéb, mint a japán verselésben is előforduló hasonló hosszúságú, nagyobbára rímtelen soroknak időmértékes ütemmel való élénkítése.”

A fordításokhoz a kötet egyik szerzője, Uchiyama Hisanori adott segítséget. A kötet könyvtárgyként is megállja a helyét: gerince a japán cérnafűzéses könyveket utánozza, Hammersberg Elemér színezett rajzai a borítón és a belvegekben felidézik a japán színezett metszetek (ukiyo-e) világát. A fordítás jellemzésére álljanak itt az eposz első sorai:

„A nap letűnt az Asohegy mögött.
A hegyorom még bíbortűzben égett,
Mig lenn a völgyben már leszállt az alkony.
Lágy estiszél borzolgatá a fákat
S nyomán ezernyi sárguló levél,
Mint sűrű eső, hullt alá a földre. –
Nippon felől, a kétes messzeségből
Egy estharang szólalt meg mélabúsan.
Hangjára egy nádkunyhó ajtajában
Egy bájos ifjú lányalak jelent meg;
Halvány arcán mély bánat tükröződött,
Amint kilépett és körültekintett
Az őszi tájon, hervadó vidéken.”

*

A közvetítőszövegek felhasználása az 1900-as évek elején nemcsak a japán, vagy egyéb távol-keleti, hanem kisebb nyugati nyelvek esetében sem volt ritkaság – elég példaként a magyar nyelvterületre német közvetítéssel eljutó skandináv, dán vagy orosz irodalmat említeni. Az *Ujság* című fővárosi napilap 1910 augusztusában Ivánfi Jenő (1863–1922) színész, rendező fordításában japán szövegek – versek és próza – fordítást közölte.²⁴ Ezek forrásaként James Curtis Hepburn, Basil Hall Chamberlain

²⁴ IVÁNFÍ Jenő, „Japán dalok és népmesék”, *Az Ujság*, 1910. augusztus 31., 1–2.

és David Thompson írásait jelölte meg. E közlemény jelentősége abban van, hogy szerzője világos különbséget tesz a közvetítőnyelvi változatok között, vagyis komparatistikai megjegyzéssel él:

„Amit francia írók magukkal hoztak Japánból, az már európai koponyán szűrődött átt hozzánk. Szűz tisztaságukban csak most kapjuk ezeket a népmeséket, az angoloktól. Minden szó az ós-Japán levegőjét ontja ránk. Egészen más az, mint ami világunk. Az idegenség varázsa, a természet mély és naiv egyszerűsége árad ki ezekből a mesékből. Magyar nyelven már ismertünk néhányat Akantisztól, akinek kedvesen illusztrált mesekönyvét a Szent István Társulat adta ki. De ha összehasonlítjuk a magyar *átírást* az angol szöveggel, sok és lényeges eltérést találunk. Nem tudom, hogy Akantisz milyen nyelvből írta át magyarra az ő meséit. De a mesemondás formája Chamberlainnél egyszerűbb, a szerkezet naivabb, a hang frisebb, tisztább csengésű és minden valószínűség szerint közelebb áll az eredetihez.”

Az angoltól készült fordításokat illusztrálja egy népdal-ihletésű fordítás, s egy másik, amely mintha Friedrich Hölderlin *Az élet felén* című versének utánérzése volna:

Csak egyszer még...

Csak egyszer jöjj még, egyszer angyalom,
A halál fekszik forró ágyamon,
Fehérre mosta piros arcomat
Sok éjszakán virrasztó gondolat.

Csak egyszer jöjj még, egyszer angyalom...
Szerelmi sóhajtással ajkamon
Boldogság lesz majd nékem a halál,
Ha szép arcoddal lelkem égbe száll.

A Szent tónál

Hull a virág
És halva borul el
A tó fűkörösén.
Vadludak szállanak
Szent Ivarének
Szűz mezején.

Bus gondolatom jár
 Táncolva nyomukban...
 Elszáll a remény...
 Hátha jövőre
 A vadludakat
 Nem hallhatom én.

*

Talán érdemes végül megemlíteni az első önálló japán fordításkötetet is, Bardócz Árpád 1921-es gyűjteményét.²⁵ A fordítások egy része már korábban megjelent, s ő is a Kosztolányi által ugyancsak használt közvetítőnyelvi változatokat forgatta: Hans Bethge és Paul Enderling német átültetéseit. Ezek magyar nyelvű tolmácsolásával kapcsolatos elképzelése a célnyelvi változatokat helyezi középpontba:

„Munka közben a művészi szépet mindennél előbbre valónak tartottam. Arra törekedtem, hogy amit magyar nyelven adok, az az eredeti műalkotás közvetlen erejével hason. Emiatt a tartalmi hűség munkámnál csak másodlagos követelményként jöhetett figyelembe. A németből kapott értelemhez csak addig ragaszkodtam, míg kitűzött feladatomban nem akadályozott. Ott azonban, ahol a művészi szép mindenképp megvalósítható nem volt, habozás nélkül áldoztam föl az értelmet. Ámbár csak végső esetben nyúltam e megoldáshoz, mégis a magyar és német szöveg között általában oly kevés a tartalmi meg egyezés, hogy verseim a német mintákhoz viszonyítva is, inkább nevezhetők utánérzéseknek, mint fordításoknak. Bizonyára még nagyobb eltérések állnak fenn az eredetiekkel szemben, amelyeket egyébként nem ismerek. Az a sokszínű fény, mely a japán versekben csilloghat, a fordítások többszörös sugártörésében szükségképpen új színekre bomlott szét és újszerűen keverődött össze, mint ahogy a kétszeres transzponálás folytán megváltozott a japán verssorok sajátos zenéje is. Mindazonáltal e versek szerves összefüggésben állanak az eredetiekkel, mert a könnyen rezzenő japán lélek jellegzetesen finom érzéseit őrzik magukban. Ezért nevezem »japán versek«-nek őket.”

A kötet 41 szerző, köztük ismeretlenek verseit közli, általában egyet-egyet, néhány esetben kettőt-hármat. Bardócz Árpád kötete végén életrajzi adatokat is felsorol, evvel ő az első, aki történelmi kontextusba helyezi a japán alkotókat és műveiket. A művészi széppel kapcsolatos elképzelése másod- vagy harmadvonalat képviselő nyugatos hangot mutat:

²⁵ BARDÓCZ ÁRPÁD, *Japán versek* (Timișoara: k. n., 1921), 61 [2].

[Ono no] Komachi: *Visszapillantás*

Végignézek
 az őszi tájon.
 Esik. Hagyom,
 hogy rám szítálgjon.

Az ifjuságom
 mint egy lehullt ág –
 A vad szelek
 be messze fújták...

A nyárt s a dalt
 én is szerettem.
 De jött az ősz
 s megállt felettem!

Se nap, se fény
 az őszi tájon.
 Esik. Hagyom,
 hogy rám szítálgjon...

Másfelől, mivel a felhasznált német nyelvű források azonosak, a Bardócz által tolmácsoltak közül néhányat később Kosztolányi Dezső ugyancsak lefordított. Munkájuk eredményének összevetése több tanulsággal szolgál. A párhuzamos olvasás jobban rávilágít először is arra, hogy miért alakulhatott ki az az elképzelés, miszerint Kosztolányi japán versei a saját költői pályájának részét alkotják. Átültetései ugyanis saját hangján szólaltak meg, eltávolodva a századforduló örökölt versbeszédétől, de ez a hangvétel magába foglalta modorosságait is; néha a keresettséget – „bódog botolva” –, néha a szecessziós szóhasználatot – elaszna, epeszt – néha a rímkényszert: ragyog/gagyog. A közvetítőnyelvi fordítások eleve nem teszik lehetővé az eredeti léghörét tükröző reáliák visszaadását, mert legtöbbször nem is tartalmazzák azokat; ennek következtében az ilyen fordítások minden nyelvi elemükben saját koruk és/vagy a szerző nyelvhasználatát tükrözik. Másfelől viszont éppen ez a tényező, a saját nyelvgyakorlat emelte ki átültetéseit a korábbi és párhuzamosan készült fordítások közül, s tette érzékennyé rájuk azokat az olvasókat, akik már versei, prózai művei nyelvén iskolázták magukat.

Hitomaro: *Egyedül*²⁶

Aranyfácán rikolt a fák alatt;
 az ablakon beleng a rét szaga.
 Magam vagyok: hiába vártalak –
 be lassan múlik most az éjszaka!

Hitomao: *Éj*

Hosszu az éj – oly hosszú, mint a fácán
 ezüstös, hosszú tolla,
 csak bódoorog botolva
 annak ki egyedül virraszt ágján.

Kibino: *Emlékezés*

Bús, őszi kertben állok önfeledten;
 eső járt erre s mindent holtra vert...
 Pedig nemrég még vidám volt a kert
 s virágos szilvaág lengett felettem...

Kibino: *Emlék*

Most már kopasz, tarlott az ág,
 a halovány, beteg tavasznak
 virágai mind-mind elasznek.
 De szilvafáim illatát,
 bár szirmait a szél lefujja,
 még őrzi a ruhámnejk ujja
 és lelkemen mint álom illan át.

Nukada: *Várákozásban*²⁷

Rád várákozva, hosszan nézegettem
 a sárga holdat és a zöld eget.
 Köd szállt...
 föltrezzentem...
 koppant a párkány...
 kinéztem: szél kószált a fáknak árnyán –
 ő volt, ki pajkosan bezörgetett.

Nukada: *Várákozás*

Várok reád. A vágy epeszt.
 Te jössz, te jössz. Hallottam ezt.
 Te vagy. Hisz ösmerem e neszt.
 Nem, bús szívem, kora öröm.
 Csupán az őszi szél gonosz
 játékát üzi, az motoz
 a könnyü bambusz-függönyön.

²⁶ A szerző neve helyesen: Kakinomoto no Hitomari.

²⁷ A szerző neve helyesen: Nukata no Ōkimi.

Mitsune: *Búskomorság*²⁸Micsune: *Bánat*

Elbújdostál, mert bánat érte lelked
 s a sátradat egy hegytetőre verted.
 De alkonyórán ott is szállnak árnyak –
 hová futsz tőlük majd, ha rád találnak.

Futsz a hegyekbe, a föld zavarát
 kerülve. Ámde ha a bánat
 majd a hegyekbe is elmegy utánad,
 hová vonulsz, szegény barát?

*

Kosztolányi japán (és kínai) fordításainak, mint az eddigiekből is látható, voltak előzményei, nem gyakoriak, de ezek a reformkorig nyúlnak vissza. Az első száz év alatt egyre professzionálisabbá vált a fordítási tevékenység, amely hosszú ideig a forrásszöveg – közvetítőszöveg – célszöveg utat járta be úgy, hogy néha az első kettő bizonytalanságok hordozójává vált. Valójában minden idegen nyelvből készült fordítás sorsát az dönti el, hogy az átültető – anyanyelv – olvasó hármából mindhárom egyidejűleg készen áll-e egy másik nyelv alkotásainak és azokon keresztül eltérő világképének, világlátásának a befogadására. Ahogy Emily Dickinson autentikus magyar fordításai is nagyjából a múlt század hatvanas éveitől jelentek meg, noha angolul korábban is minden további nélkül meg lehetett tanulni, úgy nőtt fel az elmúlt másfél–két évtizedben egy generáció, amely már második idegen nyelvként ismeri a japánt. Képes abból közvetés nélkül fordítani, a tartalmi mellett a nyelvi hűségre – nem másolásra – is törekedve. Evvel párhuzamosan a világszemlélet változása megteremtette a távoli kultúrára érzékeny, politikai–ideológiai-rokonsági elképzelésektől mentes, talán nem nagy számú, de mégis létező magyar olvasókat, s ez a közeg, valamint a nemzeti kölcsönhatások együtt kialakítják a gondolatok átadására alkalmas nyelvet. Akárcsak korábban a szépirodalom olvasói, napjainkban a fordításoké differenciálódnak; lesznek, akik számára továbbra is Kosztolányi versei jelentik majd a japán kultúrát, és lesznek mások, akik ugyanannyi figyelemmel fordulnak kizárólag a forrásnyelvből származó, közvetlen értékképző és értékartikuláló művek felé. Utóbbiak átültetői a tartalmi hűség tolmácsolása mellett a nyelvi megjelenítés átadását és céluknak tekintik, s evvel utat nyithatnak a japán irodalom régebbi alkotásainak hazai megismertetése felé.

²⁸ A szerző neve helyesen: Ōshikōchi no Mitsune.